

FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU
Zagreb, 23.rujna 1999.

IVOR ALTARAS PENDA

SOCIJALNA ANTROPOLOGIJA

Max Weber: "Protestantska etika i duh kapitalizma"

Što se to dogodilo u glavama ljudi kojima je, možda, jedina zajednička karakteristika da žive na sjeveru najstarijeg kontinenta, Europe, da su se tijekom 16. i 17.st. pobunili protiv, već dobro utvrđene i moćne strukture crkvene vlasti? Jesu li se usprotivili praksi kojom su se grijesi otkupljivali novcem, što su smatrali nemoralnim, i na kraju krajeva, i nepravednim načinom korištenja moći predstavnika crkve. Jesu li se možda osijetili zaknuti zbog toga što, možebitno, nisu bili dovoljno prisutni na visokim položajima? Ili je sukob puno dublji, a mogući uzrok je neslaganje u temeljnim učenjima koja su nudili katolički svećenici.

Usprkos uobičajenim stereotipima da su se tzv. odmetnici od matice crkve tj. protestanti pobunili jer je crkva počela previše zadirati u svakodnevni svjetovni život, Max Weber nam objašnjava nešto sasvim drugo: "Ne previše, nego premalo crkvenovjerske vladavine nad životom, to je bilo ono što su upravo oni reformatori koji su se pojavili u ekonomski najrazvijenijim zemljama nalazili da kude." (str.8)

Iz ovakvog učenja protestanata tijekom desetljeća i stoljeća je i zaživjela protestantska etika. Svaka ljudska predodžba o njemu samom, o svijetu oko sebe, ako ima prilike, utijecati će na stil života kojim će se živjeti i koji će se prenositi na nove naraštaje.

Max Weber je upravo dao jednu znanstvenu analizu takvih uzroka i posljedica koje su omogućile protestantizam i koje su ostvarile mogućnost pojavljivanja jednog fenomena modernog čovjeka - *kapitalizam*. Veza između protestantske etike života i nastanka kapitalizma glavna je tema i teza ove Weberove knjige.

Iako Max Weber tvrdi da "kapitalistički duh nisu podržavali Kalvin i Luter, no stil života koji zagovaraju do toga dovodi." (str.66), znakovita je pojava da se kapitalizam javlja upravo u protestantskim zemljama. Stoga Weber u početku svoga izlaganja opisuje razloge zašto su baš njemački gradovi plodno tlo za ovakvo sociološko istraživanje. Naime, u Njemačkoj postoje sela i gradovi u kojima živi više protestantskih stanovnika i onih drugih mjesta u kojima ima više katoličkog stanovništva. Analizirajući uvijete koji su mogli stvoriti pogodnu klimu za nastanak kapitalizma Weber je ustvrdio da postoji visoka (statistička) povezanost između konfesionalne pripadnosti i razvoja nekog mjesta na ekonomskom planu. No, zašto autor koristi baš sintagmu "duh kapitalizma"?

1. DUH KAPITALIZMA

Što znače riječi “duh kapitalizma” i jesu li one primjerene ovom kontekstu?

Da bi se na to pitanje odgovorilo potrebno je (karakteristično za Webera) dubinsko preispitivanje karakteristika, prakse i uzroka pojave kapitalizma. Kapitalizam je, u modernom shvaćanju, umijeće i nastojanje za stjecanjem i to takvim koje se prema čovjeku postavlja kao svrha njegovog života. (str.23) To više nije samo sredstvo za zadovoljenje njegovih materijalnih životnih potreba; to mu postaje cilj.(str.23)

“Sticanje novca - ukoliko se ono dešava na legalan način - unutar modernog privrednog života rezultat je i izraz valjanosti na poslu i ta valjanost je alfa i omega ljudskog morala.”

Ovakvo poimanje životnog cilja čovjeka koji proklamira vrijednost rada i želje za stjecanjem odmah se našao na udaru crkvenih dogmi i crkvene institucije u cijelini što je razumljivo jer je to u biti atak na ustaljeni stav da je cilj čovjeka *vjerovati* i ispunjavati božje zapovijedi koje, dakako, prethodno osmišlja i definira hijerarhija crkve (svećenici, kardinali te Papa). Tako je ubrzo počela klasifikacija “crno-bijele” tehnike: katolici - askete, protestanti - materijalisti. No upravo pitnje što je to Božja zapovijed i kako ona zapravo glasi je kamen spoticanja tih dviju suprotstavljenih strana. Protestanti smatraju da je upravo čovjekov zadatak koji mu je Bog namjenio, da naprosto *radi* i time da ispunjava božji naum za čovjeka. No, međutim, Bog, po učenju protestanata nije dao za pravo (iako mogućnost je) da ono što su svojim radom zaslužili i zaradili za sebe i potroše. “ On nema ništa od svojega bogatstva za sebe lično - osim iracionalnog osjećaja da dobro izvršava svoj poziv.” (str.41). Tako je dakle, Bog pozvao čovjeka da on u božje ime *radi* čime će steći naklonost Boga koji će mu, ako bude dobar radnik koji ne troši na sebe nego dalje svoj kapital ulaže u novi posao, zauzvrat dati sigurnost, blagostanje, krov nad glavom, zaštitu od bolesti i vijećni život kada se, nakon smrti susretnu bok uz bok. Ako to ipak ne bude čovjek činio izostati će božja blagonaklonost prema njemu. Tako je stjecanje kapitala, i u obliku novca, postala samosvrha koja na kraju prerasta u moralno načelo. Stjecanje je postalo *ethos* protestantskog čovjeka.

U realizaciju božjeg poziva, protestanti su dali sve od sebe, što su susjedi katolici okarakterizirali kao “ Auri sacra fames.” (Sveta glad za zlatom) što je na kraju postao znak prepoznavanja za novi “duh kapitalizma” koji se širio Europom.

Jedini pravi svjetonazor - protivnik kapitalizma jest *tradicionalizam* koji je učio i zastupio stav da sistem privrede treba pokriti samo čovjekove potrebe i ništa više od toga jer tamo gdje počinje stjecanje kapitala započinje i nemoral. Takvo viđenje se danas naziva: *ekonomski tradicionalizam*. Odmah je jasno da u ova dva oprečna svjetonazora dovode do sukoba jer oba misle da je onaj drugi neprihvatljiv, a istovremeno da su baš oni ti koji znaju što su i kako treba ispunjavati božje zakone.

2. POZIVNA ETIKA ASKETSKOG PROTESTANTIZMA

U početku ovoga rada spomenuo sam predodžbu o materijalistički nastrojenim protestantima. Dakako da se s time niti jedan pripadnik protestantizma ne bi složio, dapače! Iznio bi mnoštvo argumenata da pokaže kako je upravo askeza ideal protestantizma. Protestant vijernik, koji drži do pravila koja mu nalaže njegova vjera i crkva, neće koristiti stvoreni kapital za osobne potrebe. Neće si dozvoliti nikoku vrstu luksuza niti specijalnog života, jer to, smatraju, nije dostojno čovjeka a i krši se sa božjim zadatkom kojeg čovjek mora izvršiti. Čovjekova sudbina je, poziv da radi i samo radi. A to mu na kraju mora postati i želja. To je jedini put da se zasluži vječni život. Izvršiti poziv je tako postalo najviše etičko načelo.

Upravo iz te činjenice što protestantizam u svojim temeljnim načelima posjeduje ideju ispunjenja “poziva” koji je, kako izgleda, nužni uvijet da se uopće ostvari kapitalizam, proizlazi i odgovor na pitanje zašto se kapitalizam nije pojavio negdje drugdje, na primjer u Kini, gdje postoji (doslovno) milijardu ljudi koji su u stanju napraviti i proizvesti višak vrijednosti, dakle kapital. Zašto se tamo mogao javiti kapital, ali ne i kapitalizam? Isto tako preduvijeti su postojali i u mnogoljudnoj Indiji, radišnoj Africi ili Južnoj Americi. Izgleda, do čega dovodi istraživanje i rezultati Weberove analize da je za pojavu kapitalizma bilo presudno konfesijska pripadnost protestantizmu. Upravo temelji protestantske etike su mogli dovesti do razvoja kapitalizma. No, ipak, treba biti oprezan u klasifikaciji: protestantizam = kapitalizam. Jedna od prvih misli koja se provlači kao posebno naglašena je to da glavni osnivači protestantizma, Calvin i Luter, nisu zagovarali kapitalizam. Dapače, da su sada živi, moguće je zamisliti čak i to da bi bili snažni kritičari takvog društveno-političkog pa i moralnog uređenja.

Važno je naglasiti da je kapitalizam doslovno posljedica protestantizma. Calvin i Luter su dakako, imali predodžbe kakve sve posljedice na moralni život ljudi može donjeti njihov način objašnjenja pozicije čovjeka u odnosu na Boga, te određivanje ljudskih dužnosti na ovome svijetu. No, ipak, za pretpostaviti je da se kapitalizam pak pojavio kao latentna posljedica na koju, najvjerojatnije, Calvin i Luter nisu računali. Splet okolnosti i razvoj filozofije života koju su propagirali protestanti, doveo je, usljed, masovnog pridržavanja tog i takvog ethosa tj. morala, do pojave kapitalizma. Danas, s pozicije vremenskog otklona od nekoliko stoljeća možemo uvidjeti koliko je uistinu bio doprinos protestantske etike na pojavu duha kapitalizma, koji, eto, i danas živi i razvija se u najmoćniju silu svijeta koja se, kako bi neki rekli, širi svijetom poput bolesti. To je jedan od velikih izazova, pa čak i problema s kojima se sučeljava institucija crkve. I tada je crkva od tog pokreta zazirala, a i danas smo svjedoci krvavih obračuna između katolika i protestanata, u Irskoj na primjer. Jaz između ova dva koncepta viđenja svijeta, boga i čovjeka je, čini se, nepremostiv.

No, kako bilo, osnovno pitanje koje bi si mogao postaviti prosiječni pripadnik protestantizma jest: je li on predodređen za spasenje duše? Je li on izabran? Da bi osigurao svoju izabranost, rekli bi smo, nagoni bi prihvaćao ideju poziva kao svoju dužnost na putu za spasenje. U tome času više ga nikakva dogma crkve ne bi mogla zaustaviti ili maknuti sa puta njegove sreće, s puta njegovog izbavljenja i spasenja. Biti dobar radnik, moliti se Bogu u jutro i navečer, posvetiti taj svoj isti rad tom istom Bogu i živjeti u skladu sa željom za stjecanjem koja prati čovjeka do njegove smrti, ali istovremeno ništa od stećenoga ne koristiti u privatnom životu po principu: u se, na se i poda se - to je ideal života. Tako se javlja i jedan paradoks. Naime, protestanti uvjereni da svojim radom osiguravaju vlastito izbavljenje, zalažu se za (privatno) vlasništvo nad onim što su zaradili. To je ujedno i dokaz njihove uspješnosti, ali i privrženosti svevišnjemu. No, kako ne mogu tj. ne smiju koristiti to za sebe događa se

sljedeće: oni koji se bore za privatno vlasništvo, ti isti od toga nemaju ništa u svakodnevnicu (osim, dakako, zadovoljstva da su zaradili). Katolici pak, imaju sasvim drugačiji pristup životu. Oni ne misle da će stjecanjem bogatstva zaslužiti otkupljenje grijeha (iako su oni bili ti koji su tražili novac od grešnika za iskupljenje, što je također svojevrstan paradoks!), već se nadaju da će svojim časnim životom (“Kada te netko udari, daj mu i dugi obraz.”; “Tko tebe kamenom, ti njega kruhom.”) izboriti ili zaslužiti vječni mir i ponovno vraćanje u Eden. Bog tako postaje saveznikom, koji će nagraditi čovjeka, ali na onom, drugom svijetu gdje, za katolike zapravo i počinje pravo istinski život. Dok je za katolike ovozemaljski život samo stanica na putu do Boga, protestanti će ovom svijetu dati ipak nešto veći značaj. Upravo odnos prema životu na ovome svijetu otkriva značenje misli: etika asketskog protestantizma. “Htjeti biti siromašan isto je kao htjeti biti bolestan.”; “Koristiti dobra ovoga svijeta isto je kao i usprotiviti se Bogu.” - to su neke od misli koje su se kroz povijest mogle čuti s propovijedaonica protestantskih svećenika.

To je u biti srž protestantizma. Moguće je, možda, upravo u ovome segmentu vjere naći i zajedničku crtu ili liniju pomirenja između katolika i protestanata.

I jedni i drugi asketizam prihvaćaju kao neprikosnovenu vrijednost koju, naravno, biti će, samo oni ispunjavaju na pravi način. Bez obzira na način cilj je isti: biti dobar Bogu, pa onda tako i sebi. Biblija nas, doduše, iako su i katolici i protestanti upravi iz nje crpili svoje vrijednosti, uči obrnutom redosljedu - pomozite si sam pa će ti i Bog. Vjerojatno isto to vrijedi i u ovom kontekstu: budi dobar sebi pa ćeš biti dobar (i mio) i Bogu. Danas znamo da su i jedni i drugi zakrvalili ruke, ali izgleda da je i to Bogu milo jer je mogao to spriječiti (jer je svemoguć - to se svi slažu), ali ipak nije. I jedni i drugi kažu da im je cilj zadovoljiti božje uvijete samo što to rade drugim načinom, drugim sredstvima i drugim stilom. Ali: “Stil, to je čovjek.” kako nam poručuje starorimski filozof i retoričar Kvintilijan. Stil nas otkriva. Pa, ako se po tome razlikujemo izgleda da se razlikujemo i po suštini. I opet smo na početku - sukob između protestanata i katolika nema kraja.

ZAKLJUČAK

Kako god završila povijesna utakmica između dva svjetonazora, činjenica je, a što je i Max Weber izvrsnom sociološkom imaginacijom otkrio i objasnio, da svaki svjetonazor nosi sa sobom neku etiku života, a da je protestanska etika dovela do pojave kapitalizma. Ona je bila uvijet ili plodno tlo za kapitalizam koji se na njezinim zasadama formirao, a danas vidimo da se i održao i isto tako da se širi. U tom kontekstu otkrivanja zakonitosti i međuuovjetovanosti konfesijske pripadnosti i jedne ekonomske doktrine Maxu Weberu izvrsno je poslužilo šaroliko njemačko stanovništvo s pretežnim katoličkim i pretežnim protestanskim stanovništvom. Osim veličanstvenih promišljanja svoga društva i vremena u kojem je Weber živio, pretpostavljam da je ova knjiga pobudila interes i za mnoga druga istraživanja unutar sociologije, a također i u okviru drugih znanosti: ekonomije, politologije, teologije te posebice u filozofiji.